Література:

1. Енцикліка «Fides et ratio» святійшого отця Івана Павла II до єпископів Католицької Церкви про співвідношення віри і розуму // Віра і розум – два крила людського духу. Збірник матеріалів наукового колоквіуму. За ред. А.М. Колодного. – К., 2001.
2. *Йозеф (Бенедикт XVI) Ратцингер*. Вера – Истина – Толерантность. Христианство и мировые религии (перевод с немецкого). – М., 2007.
3. *Костюк Петро.* Нарис історії Вселенської Церкви. Івано-Франківська теологічна академія. – Івано-Франківськ, 2002.
4. *Василів Павло.* Перший Нікейський Собор. Історичні передумови та його богословсько-філософський контекст. – Львів: Місіонер, 2009.
5. Культура Византии. IV – первая половина VII века. – М.: Наука, 1984.
6. *Саган Олександр*. Вселенське православ'я. Суть, історія, сучасний стан. – К.:Світ знань, 2000.
7. Академічне релігієзнавство. За науковою редакцією професора А. Колодного. – К.:Світ знань, 2000.
8. Религиоведение. Энциклопедический словарь. Под редакцией А.П. Забияко, А.Н. Красникова, Е.С. Элбакян. М.:Академический проект, 2006.
9. Теологический энциклопедический словарь. Под редакцией Уолтера Элвана. – М., 2003.

A n n o t a t i o n

Iarotska Olga Features of dogmatic formotion of Christianity at the Ecumenical councils. *In article is researched the process of formation at the Ecumenical councils basic articles of Christianity. Acute discussion about their philosophical and theological essence caused anxiety in society, and because of this ecumenical decrees were controlled by imperial government, and accepted articles of faith assumed valid of state laws.*

Keywords. *Ecumenical councils, the Christian doctrine of the Trinity, mariology, heresy, hellenization of Christianity, arianism, nestorianism, monophysitism.*

Ангелова А.О.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

СТАРІСТЬ В ЯПОНСЬКІЙ РЕЛІГІЙНІЙ ТРАДИЦІЇ

В публікації розглянуто образ старості, сформований в традиційному японському суспільстві під впливом автохтонних вірувань синтоїзму; визначено роль культу предків та зміст канону синівської шанобливості; виявлено релігійні мотиви геронтократичного ставлення до тілесності та суспільної ієрархії, а також специфіка сакралізації останнього періоду людського життя.

Ключові слова: *геронтософія, синтоїзм.*

Постановка проблеми. Жителі сучасної Японії вже кілька десятиріч поспіль займають перше місце в світі по довголіттю. Наразі середня тривалість життя в Японії є однією з найвищих у світі: приблизно 79 р. у чоловіків та 86 р. у жінок. Громадяни, старші 65 р., складають більш ніж п'яту частку (22,5%) населення країни [26]. Геронтологи зазначають, що причини довголіття японців полягають не лише в

специфічній дієті та здоровому образі життя, а й коріняться в гармонічному світогляді, побудованому, перш за все, на релігійній традиції. Старість в країні оточена ореолом природної святості, а особи похилого віку викликають повагу та мають всі соціальні можливості для успішної реалізації протягом останнього періоду життя. Таким чином, японські традиційні вірування, що обумовлюють таке ставлення до старих, постають як перспективний предмет дослідження з геронтософської точки зору.

Для сучасної та традиційної культури Японії характерна мультиконфесіональність – прихильність однієї людини до кількох релігійних течій. На основі прадавніх вірувань синтоїзму та запозичення іноземних концепцій, зокрема, буддизму, конфуціанства та даосизму, була створена цілісна світоглядна система, в якій різні релігії співіснують в окремих сферах людської діяльності.

Релігійне життя японців відображається в численній академічній літературі. Засновником наукового дослідження синтоїзму вважається японський релігієзнавець Като Генті. Він та його наслідувачі (К. Янагіта, Ц. Мураока, С. Орікуті, Ц. Маюмі, Т. Фукамі, М. Сонода тощо) трактували синто як духовну основу японської цивілізації, підкреслюючи значимість філософських, теологічних та етичних аспектів синтоїзму. На противагу такій позиції західна синтологія характеризується свідомою відмовою від розгляду синто як цілісної та незалежної релігії, зосереджуючи свою увагу на дослідженні течій, шкіл, культів та локальних храмових традицій (А. Грапард, Дж. Брін, Ф. Рамбеллі, М.Теувен, Б. Шайд тощо). Всупереч цьому Дж. Кітагава наполягав на тому, що синтоїзм як автохтонна релігійна традиція, маючи незмінний внутрішній зміст, змінював протягом свого розвитку лише зовнішні форми під впливом синокорейської культури. З такої точки зору синтоїзм розглядається й багатьма слов'янськими японознавцями: становлення синтоїстських теорій відстежували Л. М. Єрмакова, О. М. Мещеряков, про традиції та роль синтоїзму у державному устрої Японії писали А. О. Накорчевський, О. М. Кабанов, А. С. Бачурін та багато ін., питанням міфології синто присвячені праці Н. І. Никуліна, Б. Л. Ріфтіна, С. Ю. Нєклюдова, М. Н. Нікітіної, І. С. Лісевича тощо. Релігійні традиції японців докладно описував в своїх географічних дослідженнях український сходознавець, професор Харківського університету А. М. Краснов, який двічі їздив в Японію в 1890-х роках. Сучасні українські дослідники-японісти О. О. Коваленко, В. А. Рубель, С. В. Капранов підіймали проблему етногенезу японців та багато інших культурно-історичних аспектів.

За всієї популярності японської тематики в дослідницькій літературі, геронтософський аспект представлений лише демографічною фіксацією феномену довголіття в сучасній та традиційній культурі Японії, окремих досліджень образу старості в релігійній свідомості японців немає.

Мета даного дослідження – проаналізувати автохтонні, пов'язані з давніми синтоїстськими традиціями погляди на роль та місце старості в житті людини, а також простежити вплив конфуціанства на формування образу старості в японській ментальності.

Основна частина. Етнічна релігія японців сформувалася в VI-VII ст. ст. на базі родоплемінних анімістичних культів і шаманства. Синтоїзм у загальному розумінні – це сукупність політеїстичних вірувань, обрядів та міфологічних уявлень, що ґрунтуються на різнорідних анімістичних, фетишистичних, тотемістичних поглядах, які склалися у

середовищі різних етнічних груп Японського архіпелагу. Концептуальна основа синто базується на декількох положеннях, зокрема: Всесвіт є результатом саморозвитку, він досконалий та прекрасний; світ духів поєднаний зі світом людей, будь-яке явище, а також живі та неживі предмети мають божественне походження; все природнє викликає повагу, поклоніння богам (*камі*) є обов'язковим; необхідно дотримуватися чистоти тіла та духа, будь-яке забруднення треба очищувати за допомогою спеціальних ритуалів. В синтоїзмі відсутнє чітке розділення між богами та людьми. *Камі* – це більш вдосконалені люди, і навпаки, досконалі люди після проходження свого земного шляху стають камі.

Синтоїзм відрізняється від світових релігій й тим, не має чітко визначених традиційно-історичних засад: загальнонаціонального культового центру, чіткої філософської системи, засновників вчення, усталеного «священного письма». Натомість збереглося декілька кодифікованих першоджерел VII-VIII ст., зокрема, «Кодзікі», «Ніхон сьокі», «Кого дзюі» та «Фудокі». Вони містять основні положення, опис церемоній та тексти молитов, що дозволяють реконструювати картину вірувань та культів раннього синтоїзму. Оскільки це віровчення в середині I тис. н. е. існувало у вигляді різнорідних локальних традицій, слабо пов'язаних одна з одною, більшість вищезазначених текстів були написані на замовлення імператорської родини з метою обґрунтування божественної влади імператора та систематизації культу.

Старе як релігійно-світоглядна категорія. Синтоїзм, поглинаючи ідеї буддизму, конфуціанства, даосизму, історично залишався первинною, базовою основою релігійного синкретизму в Японії. Він, як і решта родоплемінних релігій, внаслідок притаманної їм інерції, еволюціонував повільно. Бережливе ставлення до культурно-релігійних традицій призвело до того, що *старе* в японській ментальності виведене на рівень онтологічних категорій. Для синтоїстського світогляду є характерним культ первісного та споконвічного. Сутність японського традиціоналізму полягає в тому, що нове не може існувати за рахунок старого: первісні форми не можуть бути усунені чимось більш сучасним. Досконалість буття полягає у рівновазі традиційного та новаторського, сталого та творчого. Будь-який поступ передбачає водночас рух назад до першоджерел. Специфіка такого розвитку виражена в принципі *дзюн-гяку,* де *дзюн* означає «правильний, сприятливий порядок», *гяку* – «зворотній рух». Розуміння старого як онтологічної одиниці поширюється й на природне, й на соціальне буття. Поступ за принципом дзюн-гяку створює рухливу рівновагу (*ва*), поєднуючи минуле з теперішнім, споконвічне з запозиченим. Тому метафорами та ідеальними моделями правильного суспільно-історичного процесу є природні явища – подих, коливання, прилив та відлив тощо [6; 30-31].

Пієтетне ставлення до старого пояснюється й пануючою в синтоїстському світогляді концепцією циклічного часу. Згідно з нею часовий поступ відбувається по колу, що не має ані початку, ані кінця. Його хід усвідомлювався як переплетіння великих та малих часових кілець. За традицією час вимірювався сакральними циклами: кожен новий період починався зі сходження на престол божественного імператора, потомка богині Аматерасу. Рік початку нової ери називався не «першим», а «вихідним». Вважалося, що настання нового часового циклу оновлює імперію. Примітно, що згідно з цією концепцією кожні 20 років будувались нові храми: забруднена ритуальна будова вважалася негідною оселею для божества камі. Після будівництва нового святилища

«тіло бога» церемоніально переносили на нове місце [11; 269]. Таким чином, старе асоціювалося не з віджилим та непотрібним, а з поверненням до незабруднених першоджерел.

Сакралізація старого в системі культу предків. З сакралізацією споконвічного та старого безпосередньо пов'язаний й культ предків, який був дуже поширений на Японських островах. Йдеться про вшановування духів природи в комплексі з духами предків, ієрархію яких очолював родовий першопредок. Оскільки, згідно базовій ідеї синто, світ з усім своїм різноманіттям речей та феноменів був народжений божествами *камі*, люди є їх прямими нащадками. Тому кожен клан мав свого божественного прародителя. Так, імператорська родина вшановувала богиню Аматерасу як родоначальницю династії. Родовий камі (*удзігами*) був для членів роду найбільш шанованим божеством, а самі члени клану – *удзіко* вважались його дітьми [17; 113-114]. Становлення розвиненого культу предків не було наслідком материкового впливу. Пов'язане з культом предків шанобливе ставлення до старих у автохтонних жителів північних островів Японії, народу айну, відмічав ще Дж. Фрезер, описуючи ритуали айнів, в яких старійшини грають провідну роль [24; С. 141-142].

Проблемний питанням залишається оцінка зафіксованої на Японських островах архаїчної практики геронтоциду в її зв'язку з культом предків і загальною повагою до старого та старості. Японська архаїка надає ззовні суперечливу картину, де з одного боку був поширений культ предків, з іншого – економічні реалії, що час від часу ставали жорсткими, обумовлювали необхідність позбавлення від недієздатних членів суспільства. Проте, як вказують деякі дослідники, архаїчний геронтоцид органічно поєднувався з вірою в предків, оскільки вбивство старих, вірогідно, первинно мало ритуальний характер їх проводів до країни першопредків. Аналогічні звичаї зафіксовані етнографами у багатьох інших народів світу, зокрема у слов'ян [3].

Факти пізнішої відмови від геронтоциду або трансформації звичаю відображені як у фольклорних, так і в мистецьких творах, наприклад, у «Записках коло подушки Сей Сьонаґон» (кінець IX ст. н. е). Автор записок оповідає про мікадо, який колись (у невизначеному історією часі) наказав страчувати всіх літніх людей. Проте один з його воєначальників, вірний своєму синівському обов'язку, врятував своїх 70-річних батьків та поклав край вбивству літніх людей. Завдяки своїй шляхетності герой оповіді після смерті перетворився на божество *камі*. Показово, що цей твір містить поширену в світовому фольклорі міфологему: геронтоцид припиняється тоді, коли мудра порада старого батька рятує країну від китайського вторгнення [21; 202-204].

У всесвітньо відомому кінофільмі «Легенда про Нараяму» режисера Сьохея Імамури вочевидь відображена пізня трансформація обряду. Хоча геронтоцид формально обумовлений голодом та скрутою в селянській общині, простежується архаїчний сенс ритуалу проводів старих на Нараяму: осіб, старших 70 років, уносять не просто помирати від голоду та холоду, вони повертаються до предків удзігамі, що, за синтоїстськими віруваннями, мешкають на горі. В будь-якому випадку, геронтоцид в Японії не мав ознак масового характеру, будучи витіснений загальною повагою до літних членів суспільства.

В період розвиненого синтоїзму релігійне поклоніння викликають різні категорії предків: обожнені представники імператорського дома, родинні предки та покровителі роду. Патріархи та старійшини роду, найстаріші члени родини потрапляли до категорії

родинних предків. Соціальні проекції цього культу стали причиною того, що старі люди були оточені ореолом турботливого піклування. Вшанування батьків, прародителів та імператора стало релігійним обов'язком та наріжним каменем синтоїстської моралі: кожен підкоряється камі, що передає поклик батьків та незчисленних поколінь предків. Предки, які перетворились на камі, є частиною родини. Добробут родини безпосередньо залежить від того, наскільки ретельно кожне покоління дотримується ритуалів вшановування предків. Тому споконвічна концепція японської сім'ї ґрунтується на ідеї безперервності родинної лінії, згасання якої розцінюється як страшне лихо.

Синтоїстська етика в ієрархічному суспільстві. Культ предків логічно обґрунтовував стратифікацію суспільства за принципом ієрархії, в якій старість постає верхівкою соціального розвитку. З часів розпаду родоплемінного ладу на Японських островах кожна людина чітко уявляла свій вік та відповідний щабель в спільноті. Ієрархічний статус в родині визначався віком, поколінням, статтю, в суспільстві – рангом. У побудуванні ранжиру панувала патріархальна установка, згідно з якою чоловіки займали домінантні позиції: вважалось, що жінка до шлюбу належить батьку, після весілля – чоловіку, а вдова повинна підкорятися синові [18; 42-46].

Уявлення про вікову та соціальну градацію було закріплено в законодавчо-правових документах. Зокрема, в «Ріцурьо» (кодексі карних та громадянських законів VI-XI ст. ст.), немовля до трьох років називають дитиною, особу до 16 років – підлітком, до 20 років – юнаком або дівчиною, до 60 років – дорослим, до 65 років – старим або старою, а з 66 років – шановним або шановною [16; 22].

Старість розцінювалась як гідний фінал людського життя, що викликає суспільну повагу. Вважалось, що після п'ятиразового прожиття 12-річного циклу, людина у віці 60 років входить в якісно новий становище, повертаючись в стан дитячої досконалості. Старіння не викликало асоціацій з розумовим або фізичним знесиленням, період життя від 60 до 70 років вважався найгармонічнішим. Так, історична хроніка «Ніхон кіряку» з жалем оповідає про загибель від удару блискавки дайнагона третього старшого рангу Фудзівари-но Асомі Кійоцури, підкреслюючи, що він помер у найквітучому віці, коли йому було всього 64 роки [25; 348].

За ієрархічним принципом був побудований й синтоїстський церемоніал. Храмова служба зазвичай проводиться священнослужителями, але під час храмових свят *мацурі* урочистий ритуал проводили старійшини. Вони очолювали церемоніальну процесію, яка вишукувалася за соціально-віковим ранжиром [17; 272].

Посилення синтоїстського культу предків під впливом конфуціанства. Традиційно-патріархальні устої японського суспільства та його первинна ієрархічність увійшли в резонанс з вченням Конфуція, чиї ідеї проникають в Японію ще в IV ст. н.е. В VI–VII століттях конфуціанство значно поширюється. За часів правління принца Сьотоку (573-621) була прийнята конституція у складі 17 статей, концептуальну основу яких складали конфуціанські положення. Тривалий час, внаслідок ідеологічного панування синтоїзму та буддизму, вчення Конфуція передавалося як таємна традиція, духовна власність шляхетних родів. Лише у другій половині XVI – на початку XVII століть набуло масової популярності сунське неоконфуціанство, зокрема вчення Чжу Сі (1130-1200), привезене в Японію з Китаю дзен-буддистськими монахами. Згодом чжусіанство стало офіційною ідеологією епохи Токугава (1603-1868).

Конфуціанська риторика була невід'ємною частиною не лише мови наукових трактатів, а й державних наказів. На рівень обов'язкових чеснот виводяться наука про синівську шанобливість, повагу до старших та влади, виконання обов'язків, а беззаперечне слідування закону стає універсальним імперативом. Чиновники вищого рангу активно впроваджують конфуціанські ідеї в юриспруденцію та адміністративне управління, проголошена Конфуцієм етика стає регуляторами багатьох аспектів політичного, службового та особистого життя, при цьому набуваючи значної трансформації порівняно з китайською моделлю державно-суспільних відносин.

Сенс конфуціанської моралі був засвоєний японцями з урахуванням специфіки буття архіпелагу. Він цілком відображений в метафорі з популярного японського прислів'я: «Відносини між старшим та молодшим схожі на відносини між вітром та травою: трава повинна схилятися, коли вітер дме» [18; 38-39]. Протягом тривалого періоду в японському суспільстві культивувалась думка про те, що земна влада є прямим продовженням небесних законів. Вона цілком узгоджується з конфуціанським принципом *лі* (*рей* – в японському варіанті), який регламентує взаємовідносини людей за законами послуху, покірності та поклоніння авторитетам.

Конфуціанська мораль вплинули на становлення родинно-суспільних відносин та обов'язків, які підносились до рівня релігійного ритуалу. Етичні норми в Японії походять з п'яти сталих чеснот – людяність, обов'язок, доброзвичайність, мудрість, вірність, – сформульованих Конфуцієм в «Лунь юй» («Бесіди і судження») [13]. Ці п'ять сталих чеснот обумовлюють п'ять типів людських стосунків: між батьками та дітьми, між паном та слугою, в подружжі, між братами та серед друзів.

Згодом патерналізм традиційного японського суспільства був закріплений у додаткових моральних нормах, зокрема: *амае* – тип стосунків, коли слабкий (молодший) шукає підтримки у сильного (старшого) й залежить від його доброти; *гірі* – вдячність як сталий обов'язок, норми якого невіддільні від поняття людяності *ніндзьо*, *онгаесі* – благовоління старшого в стосунках з молодшим, перспективою якого є повернення боргу, коли молодший подорослішає, а старший зістариться [2; 57].

Родинна етика японців стала логічним продовженням синтоїстського культу предків та успішного запозичення проголошеного конфуціанством принципу синівської шанобливості (*сяо*). *Сяо* – це сукупність релігійно-етичних правил, які обумовлювали характер стосунків між представниками різних рівнів суспільної ієрархії. Закон синівської шанобливості добре прижився на японському ґрунті та поширився на різноманітні сфери суспільного буття.

Згідно з доктриною Конфуція, норми сяо повинні фіксуватися на законодавчому рівні: існує три тисячі провин, проте немає більш тяжкого проступку чи навіть злочину, ніж непоштивість дітей до батьків. Аналогічна точка зору простежується в японських законах, зокрема в правовій системі «Ріцурьо» (VII-XI ст. ст.): непоштивість до батьків, змова з метою вбивства їх або родових старшин дорівнювалась до державного злочину [25; 357].

Релігійна етика конфуціанства вплинула й на становлення державно-бюрократичної системи правління Японії: вважалося, що лише доброчесний син може керувати своїми підлеглими. Для виконання синівського обов'язку дозволялося навіть жертвувати кар'єрою держслужбовця. Так, згідно з кодексом «Тайхо» початку VIII ст.

н. е., існувало декілька підстав для звільнення чиновника, який успішно виконує свої обов'язки. Серед них – вік від 70 років, старість або хвороба батьків, жалоба після смерті батьків [5; 13].

Моралізаторство в конфуціанському стилі знайшло відображення в різних жанрах японської словесності. Починаючи з VII ст. серед населення поширювались різноманітні повчання для молоді та оповіді про благочестивих героїв. Зокрема, в «Наставляннях» міністра Кудзьо «Кудзьо доно юйкай» (сер. X ст.) йдеться: «До батьків ти повинен ставитися з пошаною… Якщо щось для тебе добре, а для батьків – погано, негайно припини це робити. Якщо щось тобі не притаманно, а батькам подобається, обов'язково заведи собі таку звичку. Якщо ти не хворієш, кожного дня навідуй батьків… Якщо ти зустрів людину стару та досвідчену, обов'язково розпитай його про те, що він знає» [25; 106-107]. Взагалі виконання синівського обов'язку мало відповідні проекції на ставлення до будь-якої особи похилого віку, про що нагадує й популярне прислів'я «Зі старою людиною поводься, як з батьком» [19; 229]. Геронтократичні установки докладно віддзеркалені в малих фольклорних формах, зокрема в прислів'ях («Досвід старого надійніше, ніж панцир черепахи») або в приказках, наприклад, тій, що перераховує найбільш грізні речі: «землетрус, грім, пожежа, батько» [23; 72].

В епоху Токугава (XVII-XIX ст. ст.) в Японії були дуже популярні «24 оповіді про синівську шанобливість». Цей конфуціанський твір наводив приклади жертовної поведінки заради як рідних батьків, так і взагалі старших. Наприклад, пасинок на прохання мачухи нагодувати її рибою, роздягається та розтоплює своїм тілом лід: риба сама вистрибує до нього через утворену ополонку; великий поет та каліграф вшановує свою матір, миючи її нічний горщик; юнак роздягається та підставляє своє тіло комарам для того, щоб вони не жалили його батьків… [7; 229]. Слідом за китайськими прикладами синівської шанобливості японська словесність створила чимало аналогічних оповідей, причому літературних інверсій, тобто прикладів того, як батьки жертвують собою заради дітей, практично немає.

Окремо оговорювались взірці жіночих чеснот. В «Окагамі» («Велике дзеркало», кінець XI ст.) про доньку Фудзівара-но Моросуке Ансі оповідається як вона ставилася до своїх братів: «старших вона вшановувала, як батьків, а молодших пестила, немов мати» [25; 349]. Виховальні засади прийомних дітей не відрізнялися. Прикладом успішного запозичення конфуціанської етики є популярна легенда про Момотаро – героя, якого боги надіслали бездітній подружній парі як помічника та опору їх старості [9; 53-56].

Всесвітньовідомий кодекс самураїв «Бусідо», чиї ідеї коріняться в догмах конфуціанства, буддизму та синтоїзму, містить цілу стратегію самовідданої синівської поведінки самурая, що стає необхідною умовою виховання його бойового духу. «Бусідо» повчає: «Як би ми добре не виконували свої синівські обов'язки, цього завжди недостатньо… навіть до сварливого батька належить ставитися з повагою та, не виказуючи ніяких ознак роздратування, потурати його поганому характеру й втішати в його старечій немочі. Повністю віддавати сили такому батьку – ось істинна синівська шанобливість [12; 20-22].

Патерналізація тілесності. Розуміння синівських обов'язків було всеосяжним, обумовлюючи навіть специфіку сприйняття тілесності. У його формуванні зіграли роль й суто синтоїстські установки: особистість японця – це проекція божественного начала,

тіло дається людині у тимчасове користування, отже, воно є власністю камі – удзігамі та решти прародителів. Тіло, дароване батьками, не належить своєму носію, стаючи інструментом синівського служіння. Звідти походив беззаперечний висновок: для того, щоб виконати свій синівський (дочірній) обов'язок та доглядати за своїми літніми батьками, японець повинен піклуватися про своє здоров'я, адже його тіло призначено для виконання високих соціально-моральних завдань. Відомий популяризатор конфуціанського віровчення Кайбара Екікен (1630–1714), повчаючи молодь, писав: «Тіло, що дарували їй Небо та Земля, тіло, отримане від батька та матері, треба вирощувати з поштивістю та ретельністю, не завдаючи йому шкоди. Життя повинне бути довгим. В цьому й полягає синівський обов'язок перед Небом та Землею, перед батьком та матір'ю» [цит. за 14; 75].

Патерналізація обумовлювала навіть емоційну сферу життя людини. Згідно з давнім синтоїстським уявленням, тісно пов'язаним з культом предків, статева прихильність молоді обумовлена симпатіями та бажаннями предків закоханих. За тих умов, якщо в одному індивіді поєднуються окремі риси зовнішніх та внутрішніх якостей, що викликають підтримку духів предків його партнера або партнерки, виникає стійке емоційне почуття. Якщо ж ієрархія предків не підтримує свого нащадка, його статеві стосунки приречені на провал [22; 376].

Сприйняття тіла як інструменту синівського служіння призвело до появи специфічного звичаю: той, хто помирав у молодому віці, мусив просити вибачення у батьків за свою ранню смерть: «Пробачте мене, що я ухожу від вас саме тоді, коли ви наближаєтесь до старості. В ваші роки ви будете відчувати мою відсутність; я міг би віддячити вам за все, що ви для мене зробили, але я повинен піти – така воля неба» [19; 136]. Отже, осмислення тілесності корелюється з культом предків: тіло підданого належить або родинним предкам, або імператорському роду.

Геронтократія як сакральний державний принцип. Завдяки глибинним патріархальним установкам, посилених впливом конфуціанства, японська державність від часів свого становлення формується як геронтократична система, в якій старші члени суспільства домінують, а молодші перевантажені обов'язками та позбавлені багатьох прав. Зокрема, сходження по службових сходинках обов'язково узгоджувалась з віком чиновника. Така «вікова дискримінація» молоді згодом була закріплена законодавчо. Наприклад, в епоху після реставрації Мейджі (наприкінці XIX ст.) при створенні таємної ради при імператорі був виданий наказ про те, щоб її голова та всі радники мали не менше ніж 40 років [10; 116]. Таке рішення базувалось на давніх імперських традиціях довіри старим й досвідченим чиновникам. Вони найбільш цінувалися та відзначалися почестями. Тривалий час був поширений звичай китайського походження: всі державні службовці після 70 років нагороджувалися посохом довголіття (*хебі-но кі*) [16; 59].

Геронтократичні установки сприяють тому, що від часів виникнення японської держави утримання старих та піклування про них розцінюються як релігійний обов'язок синтоїста, виконання якого контролюється з боку імператорської влади. Наприклад, в «Секу Ніхонгі» (історичному трактаті, що відображає період з 697 по 806 рр. н.е.) говориться про те, що недієздатні старі мають отримувати матеріальну допомогу у вигляді їжі, грошей та подарунків, а повага до старших є головним обов'язком японця [16; 22-23].

Починаючи з періоду Нара (710—794), коли запозичення та асиміляція китайських традицій відбувались пришвидшеними темпами, роздача милостині народу, в тому числі й допомога літнім, розцінювалась як жертвоприношення імператора. Народ зі своїми старійшинами та покровителями *камі* сприймався як стихія, чия могутність дорівнювалась до природної та вимагала взаємодії за правилами релігійної обрядовості. Кожна велика подія, що відбувалася в імператорському домі, супроводжувалася аналогічними жертвуваннями народу. Ритуали, за допомогою яких мікадо намагалися гармонізувати стихії та нейтралізувати наслідки природних катаклізмів, окрім інших благодійних дійств, обов'язково включали й задобрювання не лише старійшин, а й всіх осіб літнього віку [16; 71-72, 329].

Пієтетне ставлення до старих, підкріплене релігійним світоглядом, мало непорушний характер. В токугавській Японії (1603-1868) демографічна політика замість зосередження на догляді за дітьми була пов'язана з необхідністю піклуватися про батьків. Показово, що в медичному трактаті Екікена Кайбари «Посібник зі здорового способу життя» ціла глава присвячена довголіттю та підтримці здоров'я літніх людей, в той же час про педіатрію взагалі не згадується. Населення Японії на початку XVIII ст. досягло кількості 30 мільйонів осіб, що було критичним для тогочасної економіки. Задля демографічного контролю суспільство почало активно практикувати інфантоцид (до 80 тисяч немовлят на рік), хоча на утримання непрацездатних старих уходили величезні ресурси. При цьому держава стежила за виконанням норм конфуціанської моралі з акцентом на необхідність шанування старших за віком та соціальним станом. Вважалося, що така політика є найкращим засобом підтримки мира та спокою в країні [15; 37-38].

Ставлення до стабілізації кількості населення за рахунок інфантоциду змінюється лише у другій половині XIX ст. Держава почала впроваджувати відповідну «ювеніфільну» політику, зобов'язуючи своїх громадян активно народжувати та піклуватися про дітей. Нова доктрина рішуче спростовувала традиційні японські цінності, згідно з якими головним об'єктом турботи були літні люди. Старих в Японії продовжували вшановувати, але доглядати їх зобов'язували виключно родину [15; 39-40].

На довгий час родина стала основним інститутом соціального страхування старості, як це було заведене з давніх часів. Глава японської родини виховував старшого сина як головного спадкоємця, неухильним обов'язком якого по досягненні певного віку є утримання літніх батьків. Ця традиція походить від селянського уявлення про право первородства, згідно з яким в японських селах саме старший син успадковував батьківську землю, а разом з нею і обов'язки по догляду за літніми членами родини [18; 49-50]. Внаслідок цього в японських родинах, де або взагалі немає дітей, або є лише доньки, традиційно поширена практика усиновлення: тривалий історичний період держава конфісковувала власність родини, яка залишилися без спадкоємця. Й донині відсутність старшого сина символізує для японців самотню старість: доживати свій вік під одним дахом з заміжньою донькою не прийнято. Саме на синів покладається обов'язок піклування про літніх батьків. Якщо в родині є лише доньки, батько та мати шукають нареченого, який згоден на всиновлення. Після одруження молодий чоловік бере на себе прізвище дружини та обов'язки по відношенню до прийомних батьків [18;

47]. Як бачимо, така традиція має беззаперечно патріархальний характер, що цілком узгоджується з синтоїстсько-конфуціанським світоглядним комплексом.

Висновки. Геронтософський аналіз синтоїзму дозволяє стверджувати, що *старе* здавна було одним з базових понять в японській ментальності. Культ первісного та споконвічного втілювався в уявленні про принцип розвитку *дзюн-гяку*, згідно з яким створюється рухлива рівновага, що поєднує споконвічне з новим. Оскільки моделлю часового поступу послуговувало нескінченне коло, старе асоціювалося з вічним поверненням до незабруднених першоджерел буття.

Сакралізація старого існувала в комплексі з синтоїстським культом предків, ієрархію яких очолював родовий першопредок *удзігамі*. Віра в зв'язок живих з померлими поколіннями призвела до того, що вшанування батьків, прародителів та імператора стало релігійним обов'язком кожного японця. Традиційна японська спільнота була побудована за принципом ієрархії, в якій кожен мав чітко визначене місце, а старі люди були оточені ореолом турботливого піклування. Вірність, вдячність, повага до старих та старших стали базовою основою синтоїстської моралі. Вони увійшли в резонанс з вченням Конфуція, від якого були запозичені та специфічно трансформовані п'ятірка сталих чеснот (людяність, обов'язок, доброзвичайність, мудрість, вірність), а також принцип синівської шанобливості *сяо*.

Тотальна патерналізація буття призвела до специфічного усвідомлення тілесності японців: тіло розцінювалось як інструмент синівського служіння, оскільки, даючись людині у тимчасове користування, воно є власністю удзігамі та решти прародителів. Синівська жертовність обумовлювала й сталість геронтократичної системи, яка домінувала в японській державності від часів її становлення, й специфіку демографічної політики в Японії, яка до кінця XIX ст. віддавала перевагу підтримці літніх осіб навіть за рахунок інфантоциду. Матеріальна допомога старим підносилось до рівня релігійного ритуалу, оскільки духовний потенціал старих сприймався як природна стихія, якою керує благовоління численних предків *камі*. Поруч з цим від часів формування селянської общини релігійні норми вимагали від кожної родини обов'язкового утримання родичів похилого віку.

Хоча сучасна Японія не позбавлена багатьох геронтологічних проблем, подальше дослідження багатовікових культурно-релігійних традицій цієї країни дозволять усвідомити позитивний досвід ставлення японців до старості та, можливо, запозичити певні ментальні установки, актуальні для старіючого суспільства західного світу. Вартим окремого дослідження постають також питання даосько-буддистського впливу на автохтонні японські вірування в їх зв'язку з геронтософською проблематикою.

Література:

1. Боги, святилища, обряды Японии: Энциклопедия синто / Под ред. И.С. Смирнова, отв. ред. А. Н. Мещеряков. (Orientalia et Classica: Труды института восточных культур и античности; вып. 26) – М.: РГГУ, 2010. – 310 с.
2. *Бычкова Т. А.* Культура традиционных обществ Китая и Японии. Учебное пособие к специальному курсу лекций. Томск: Издательство Томского университета, 2001. – 63 с.
3. *Велецкая Н.* Языческая символика славянских архаических ритуалов. – М.: «Наука»; 1978. – 105 с.

4. Вещь в японской культуре (Сборник статей) / Сост. Н.Г. Анарина, Е.М. Дьяконова. – М.: «Восточная литература», 2003. — 262 с.
5. *Грачёв М. Я.* Регламентация служебной деятельности японских чиновников в VII-VIII вв.: к вопросу о методах контроля государственного аппарата в древней Японии / История и культура традиционной Японии / Отв. ред. А.Н. Мещеряков. М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2008. – 558 с. – (Orientalia et Classica). – С. 7-32.
6. *Григорьева Т. П.* Красотой Японии рожденный. – М: Искусство, 1993. – 464 с.
7. Гэндзи-обезьяна. Японские рассказы XIV-XVI веков. Отоги-дзоси / Перевод с японского М.В.Торопыгиной. Научный редактор А.М.Кабанов. СПб.: Гуманитарное агентство «Академический проект», 1994. 272 с., илл.
8. *Гэнти Като, Сокё Оно.* Национальная религия японцев. Синто / Под ред. Молодяковой Э. В. – Издательство: Крафт+, 2008. – 224 с.
9. *Дэвис Х.* Мифы и легенды Японии / Пер. с англ. О. Д. Сидоровой. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2008. – 379 с.
10. История Японии (1868-1998). Под ред. А.Е. Жукова. М., Институт востоковедения РАН., 1998. – 703 с.
11. *Киддер Дж.* Япония до буддизма. Острова, заселенные богами / Пер. с англ. О. И. Миловой. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2003. – 286 с. – (Загадки древних цивилизаций)
12. Книга Самурая. Бусидо / Юдзан Дайдодзи Будосесинсю. Ямамото Цунэтомо Хагакурэ. Юкио Мисима Хагакурэ Нюмон. Перевод на русский: Котенко Р.В., Мищенко А.А. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
13. *Мартынов А. С.* Конфуцианство: классический период. Конфуций. «Лунь юй» [Текст] / пер. с кит. А.С. Мартынова. – СПб. : Азбука-классика : Петербургское востоковедение, 2006. – 384 с.
14. *Мещеряков А. Н.* Историко-культурные особенности японского тоталитаризма / История и современность. – № 2. – сентябрь 2009. – С. 61–77.
15. *Мещеряков А. Н.* Модернизация японского тела: от патернализации к национализации // История и культура традиционной Японии 4 / Отв. ред. А. Н. Мещеряков. М.: Наталис, 2011. – 448 с.: ил. — (Orientalia et Classica: Труды Института восточных культур и античности). – С. 34-48.
16. *Мещеряков А. Н.* Политическая культура древней Японии / под ред. А. Н. Мещерякова. Серия «Orientalia et Classica: Труды Института Восточных культур и античности». М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2005. – 367 с.
17. *Накорчевский А. А.* Синто. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Азбука-классика; Петербургское Востоковедение, 2003. – 448 с. – (Мир Востока).
18. *Овчинников В. В.* Ветка сакуры. – М.: «Молодая гвардия», 1971. – 224 с.
19. *Пронников В. А., Ладанов И. Д.* Японцы. Этнографические очерки. – М.: ГРВЛ «Наука», 1983. – 270 с.: ил.
20. *Садокова А.Р.* Японский фольклор (в контексте мифолого-религиозных представлений). – М. : ИМЛИ РАН, 2001. – 256 с.
21. *Сэй Сёнагон.* Записки у изголовья (фрагменты). Пер. В. Н. Марковой / в кн. Григорьева Т. П. Красотой Японии рожденный М: Искусство, 1993. – С. 166-212.
22. *Шелер М. М.* Ordo amoris / Избранные произведения: Пер. с нем. / Пер. Денежкина А. В., Малинкина А. Н., Филлипова А. Ф.; Под ред.. Денежкина А. В. – Издательство «Гнозис», 1994. – 490 с. – Серия: Феноменология. Герменевтика. Философия языка.
23. *Федоренко Н. Т.* Японские записи. – М.: «Советский писатель», 1966. – 416 с.
24. *Фрэзер Дж.* Золотая ветвь: Исследование магии и религии. Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1980. – 831 с.
25. Япония в эпоху Хэйан (794-1185): Хрестоматия / Под ред. И.С. Смирнова; сост., введ., пер. с др.-япон. и коммент. М.В. Грачева. (Orientalia et Classica: труды Института восточных культур и античности; вып. 24) – М.: РГГУ, 2009. – 423 с.
26. Япония загадочная: интернет-портал // режим доступу: http://news.leit.ru/archives/2386

Annotation

Angelova A. O. Old age in the Japanese religious tradition. *This publication considers the conception of old age formed in the traditional Japanese society under the influence of indigenous Shinto beliefs, defines the role of the cult of ancestors and the content of the canon of filial piety, exposes religious motives of gerontokratic attitude to physicality and social hierarchy, as well as the specifics of the sacralization of the last period of life.*

Key words: *gerontosophie, Shintoism.*

Василенко В.С.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ІСЛАМСЬКОЇ ОСВІТИ
(релігієзнавчий аспект)

Стаття присвячена аналізу особливостей ісламської освіти як цілісної системи, її змісту, форм організації та освітніх закладів. В статті показується вплив на становлення і розвиток ісламської освіти філософсько-педагогічної спадщини; розкривається місце і значення освіти та виховання в ісламі, аналізуються основні аспекти релігійного виховання. Також, в статті досліджується процес становлення та розвитку ісламської освіти в Східному регіоні (ісламський світ).

Ключові слова: *ісламська освіта, виховання, китаб, медресе, мактаб, мектеб, кутаб.*

В релігієзнавстві питання освіти не є пріоритетним, оскільки воно знаходиться на периферії від основних проблем релігієзнавства, а саме: походження релігії, її функціонування в різних організаціях соціуму, психологічні виміри, часові та просторові показники. Тоді як освіта в релігії та релігія в освіті є питаннями соціології релігії та психології релігії, де йде мова про доцільність поєднання або роз'єднання цих двох сфер людського буття та діяльності. Саме тому дослідник має шукати відповіді з мультидисциплінарної позиції – філософської, історичної, педагогічної та психологічної.

Таким чином, постають актуальними дослідження феномену ісламської освіти у світі, оскільки релігійна освіта в сучасному суспільстві надається з метою підвищення рівня і якості знань людини про релігію, а також для задоволення потреб людини в особистісному розвитку, духовно-моральному просвітництві, потреб релігійних об'єднань у підготовці відповідних служителів і працівників, потреб суспільства і держави в збереженні і розвитку культури, культурних традицій та особливостей народів.

Аналіз публікацій та досліджень.

Вивчення мусульманської освіти є досить новою і майже не розробленою темою.